

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 324

פרשת יתרו, תש"ס

האומנם זכו כל ישראל לנבואה במעמד הר סיני?

מסיפור מעמד הר סיני כפשוטו עולה שכל ישראל שמעו את ה' מדבר, וכי לאחר הבעת פחדם מפני הדיבור התחיל משה להיות המתווך בין ה' ובין ישראל. נראה לכאורה שאין חולק על כך שכל ישראל שמעו את דבר ה'. המחלוקת בין החכמים היא על מספר הדיברות ששמעו ישראל ישירות מפי ה', ולא על עצם שמיעתן. במדרש⁶ אנו קוראים:

רבי יהושע בן לוי ורבנין. רבי יהושע אומר ב' דברות שמעו ישראל מפי הקב"ה, אנכי ולא יהיה לך, הה"ד 'ישקני מנשיקות פיהו', ולא כל הנשיקות; ורבנין אמרין כל הדברות שמעו ישראל מפי הקב"ה.

ראב"ע בפירושו לתורה סובר, שדברי העם אל משה: "דבר אתה עמנו ונשמעה" (שמ' כ טז) היו לאחר ששמעו את עשרת הדיברות. ואילו הרמב"ן סבור שדברים אלו נאמרו עוד לפני תחילת הדיבור, לאחר ששמעו את הקולות וראו את הלפידים. שניהם אינם מתייחסים במפורש לשאלה המתבקשת, כיצד שמעו כל ישראל את הדיבור יוצא מפי ה'. האם היו בדרגה של נביאים באותו מעמד? האם יתכן שכל העם שיצאו ממצרים מגדולם עד קטנם הצליחו להגיע לדרגה זו בזמן כל כך קצר?

בהגות היהודית בימי הביניים מבחינים בין שתי שיטות בנבואה. האחת - נבואה נסית, שבה הנביא מקבל נבואתו ללא הכנה מוקדמת, על פי רצונו ובחירתו של הא-ל. השנייה - נבואה טבעית, שבה המועמד לנבואה מכין עצמו לקראתה על ידי השכלה, ולאחר שהשלים עצמו מבחינה שכלית, ויש לו גם כוח מדמה, יוכל להגיע לנבואה. התערבותו של הא-ל על פי תפישה זו, היא בזירוז תהליך ההשכלה או בעצירתו. על פי המקרא לא נראה שהיה לישראל דיי זמן להתכונן למעמד הזה, ושלושת הימים שניתנו לשם כך, אין בהם דיי. אולי נאמר, שהיה כאן מעשה נס, שכל העם הפכו להיות מוכנים וראויים לנבואה באותם שלושת ימי ההגבלה. בפסוקי המקרא נזכרות מדרגות השגה שונות על פי מידת הקרבה של העומדים לראש ההר, ואפשר לפרש מדרגות אלה כמסמלות מדרגות של השגה נבואית.

הרמב"ם, שלפיו הנבואה היא טבעית, אינו סובר שכל ישראל זכו להגיע לדרגה נבואית כל שהיא במעמד הר סיני. לדעתו, שמעו ישראל שני דברים, שמטרתם הייתה לאמת את רעיון הנבואה בכלל, ונבואת משה בפרט: 1. קולות, ברקים, וקול שופר - כל הסממנים החיצוניים שהתלוו למעמד. 2. הקול הנברא אשר בעזרתו נמסרו הדיברות. זהו קול מיוחד, מוחש, פשוט ואחיד. את הקולות הראשונים שמעו ישראל במשך המעמד כולו, בהיותם קולות רגילים בעצמה רבה, והם לא גרמו לרתיעה ופחד. לעומת זאת, הקול הנברא השני שמעו אותו ישראל רק בשתי

¹ שיר השירים רבה פרשה א, ב. וראה גם פסיקתא רבתי, פכ"ב.

הדיברות הראשונות, וזאת הייתה שמיעת קול ללא הבחנת מילים. בהיות הקול הזה קול אלוקי, לא יכלו ישראל להכיל ולסבול אותו, ולכן נרתעו לאחוריהם, וביקשו ממשה שייפסק הקול הזה, ושהוא משה יעביר את הדברים. בשאר הדיברות לא שמעו ישראל עוד את הקול הנברא הזה. המאמר התלמודי: "אנוכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום" (מכות כד, ע"א), מוסבר ע"י הרמב"ם בכך שאלו דיברות מושכלים עיוניים שהשכילו אותם ישראל לפני המעמד, ועכשיו אומתו להם בשמיעת הקול הנברא. הרמב"ם משתדל שלא להיכנס לעומקם של הדברים, מפני שגם הוא מרגיש שהדברים אינם פשוטים. מצד אחד אין הוא רוצה לקבל במוחלט שהנבואה היא נסית, ולכן יכלו כל ישראל לקבל אותה בדרך נס, ומאידך אי אפשר להסביר כיצד הכינו את עצמם לנבואה בזמן כה קצר. לכן, הרמב"ם מסיים את דיונו בהציגו את המאורע כחד פעמי ויוצא דופן, שאינו נכנס לחוקיות מסוימת, אלא כ'סתרי תורה', וכל דבריו על המעמד הזה אינם אלא בגדר השערה בלבד, כדבריו:

ודעהו וזכרהו, שאי אפשר שיכניס אדם עצמו למעמד הר סיני ביותר מזה השיעור אשר זכרוהו שהוא מכלל סתרי תורה. ואמתת ההשגה ההיא ואיך היה הענין בה, נעלם ממנו מאוד כי לא קדם כמותו ולא יתאחר, ודעהו (מו"נ ב, לג).

ר' שם טוב ן' שם טוב (המאה ה'ט"ו) חולק בספר דרשותיו על הרמב"ם ואומר, שכל ישראל זכו לקבל נבואה במעמד הר סיני. ר' שם טוב מבחין בין שני סוגי נבואה: הנבואה המשלימה את האדם, והיא חלה על מי שמוכן לה; הנבואה שחלה על מי שאינו מוכן לה מתוך הצורך והמהלך האלוקי. שפע זה יכול לחול על כל אדם (דרשות ר' שם טוב דף כט ע"א).

ר' שם טוב מחלק את מעמד הר סיני לשני שלבים: בשלב ראשון היה הדיבור שווה לכולם, ולכן, בעקבות המדרש, "יצאה נשמתם" (שיה"ש רבה ו, ג). בשלב שני "המתיק להם את הדיבור", וכל אחד השיג לפי כוחו, דהיינו לפי רמתו השכלית. ר' שם טוב מחלק את העם לארבע רמות של השכלה: 1. המון העם. 2. המעיינים המשכילים דורשי רשומות. 3. אהרון. 4. משה. בהמשך דבריו מבחין הוא בשלוש דרגות נבואה לפי מיקומם של העומדים בהר סיני: 1. המון העם שהיו בתחתית ההר. 2. אהרון, נדב ואביהוא והזקנים שהיו על ההר במקומות שונים. 3. משה, שהיה בראש ההר במקום הענין והערפל.

גם ר' יצחק אברבנאל אינו מקבל את דברי הרמב"ם. לדבריו, כל ישראל קיבלו נבואה באותו מעמד, אולם אין הוא סותר את הרמב"ם לגמרי. אברבנאל מעמיד עצמו במעין מעמד ביניים על ידי הכנסת מושג חדש - 'נבואה חושית', שהיא מעין שלמות החושים הגבוהים, הראייה והשמיעה, והיא אינה נבואה מושלמת במלוא מובן המלה:

שישראל כולם בהתייצבם בתחתית ההר השיגו עניינים אלוקיים, אבל בהשגה חושית ... וכבר ביארתי במאמר להקת הנביאים מיני הנבואה ומדרגותיה, ויש ממנה נבואה מוחשת מגעת לחלושי הכוח וקצרי ההכנה, וממנה הייתה מדרגת ישראל בפעם הזאת (אברבנאל, ביאורו לשמות דף קעה).

בשני הדיברות הראשונים, כיוון שישראל היו מוכנים להם יותר מבחינה שכלית, הם גם הבינו את המראה במדרגה של נבואה חושית זאת. אולם במקרה זה, לדעת אברבנאל, אין חשיבות יתר לעובדה שנוספה לידיעתם גם הוכחה נבואית (אברבנאל, ביאור למו"נ ב, לג).

ר' אליעזר אשכנזי (המאה ה'ט"ז) תופס את הדברים כפשוטם בצורתם הקיצונית, דהיינו, כל ישראל זכו לנבואה באותו מעמד, ואומר:

אבל יתכן לדעתי שכל עשרת הדיברות, כלם שמעו הדברים ממש מפיו של הקב"ה אות באות (ר' אליעזר אשכנזי, מעשה ה', מעשי תורה פרק ו).

את דברי המדרש דלעיל האומר, שישראל שמעו כך את שני הדיברות הראשונים, מיישב ר' אליעזר אשכנזי באָמרו, כי אמנם כל ישראל שמעו והבינו את הנבואה בכל עשרת הדיברות, אולם בשני הראשונים הייתה הפנייה אל כל ישראל, ואילו באחרים, לאחר שביקשו ישראל מה' שלא ידבר עמם עוד, הפנה ה' את הדיבור למשה, אולם ישראל המשיכו לשמוע את הדיבור ולהבינו. הדבר נעשה מגודל היראה שאפפה אותם בזמן ששמעו את הדיבור. וכאשר משה העביר להם את הדברים, אף על פי שהם שמעו את הדברים בעצמם, סרה מעט היראה כיוון שהדיבור לא היה מופנה אליהם. "שהכוונה לומר שכשאדבר עמך והם ישמעו הדברים לא יחרדו אבל ישמעו היטב, כיון שאני מדבר עמך". בצורה זו יש תועלת נוספת של "וגם כך יאמינו

לעולם" (יט ט), כיוון שהם ראו ושמעו את הדברים יוצאים מפי הגבורה, ואחר כך מסר להם משה אותם הדברים בדיוק, כשליח נאמן שאינו מוסיף ואינו גורע.

אשכנזי מונה שלושה שלבים במעמד הר סיני: 1. שמיעת קול עצום ונורא כדי שיכירו את קולו של ה'. 2. דיבור נוכח של שני הדיברות הראשונים. 3. בשמונת הדיברות האחרונים - שמעו את ה' מדבר אל משה, ואחר כך משה מסרם להם.

ר' משה אלבילדה (המאה ה"ז) מחזק בספר דרשותיו דעה זו כדעה אפשרית בדרך נס, אולם הוא מוסיף לה הסבר בתחום הטבעי:

אינו רחוק שנאמר שבדרך נס הכין הש"י לכל ישראל כולם שיעלו עתה למדרגת הנבואה, ומה גם כי כבר הוכנו כפי האפשר... ואין זה רחוק שע"י הרועה הנאמן לרוב הכנתו יעלו ישראל למעלה הגדולה הזאת (אלבילדה, עולת תמיד, דף קמד ע"ב).

מצד אחד אפשר שבדרך נס הגיעו כל ישראל לנבואה, אך הוא מוסיף שתי אפשרויות: האחת, שהם כבר הוכנו לנבואה על ידי משה בזמן הקצר שעבר. והאחרת, כי בזמן היות האדם המוכן לנבואה בחברת אחרים שאינם מוכנים, הוא יכול להשפיע עליהם, והם יתנבאו גם כן. דוגמא לכך אנו רואים למשל בסיפור אלדד ומידד ושבעים הזקנים שהתנבאו מהאצלת הרוח שעל משה.

ר' יוסף צרפתי בספר דרשותיו 'יד יוסף' סובר גם הוא, שכל ישראל זכו לנבואה במעמד הר סיני. אולם לא כולם זכו לאותה מדרגת נבואה, אלא כל אחד ואחד זכה לנבואה כפי מדרגתו, וכל אחד שמע את הקול כפי מה שהגיע אליו במדרגתו (יד יוסף, קל"ז ע"ב).

בנוסף לנ"ל אנו מוצאים גם התייחסות לקולות: הדיבור הראשון יצר את האחידות שבין כל הקולות הנשמעים, כדי שלא יחשבו שיש אלוהות הרבה. את האפשרות יוצאת דופן הזו מסביר צרפתי בשתי דרכים: הדרך המיסטית (על פי הגמרא) שבשעה שבא נחש על חוה, הטיל בה זוהמה, וכשעמדו ישראל על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמו, ע"א, וראה גם זוהר ח"ג דף צז, ע"ב). עפ"י הזוהר נעשתה הסרת הזוהמה על ידי הטל, כמו שכתוב: "וברדת הטל על המחנה".

לפי צרפתי, הסרת הזוהמה הייתה באש, וזה תפקידה של האש שהייתה על ההר באותו מעמד: שהאש של הר סיני היה ככור הברזל שנותנין באש לצרף ולזכך הזוהמה. לזה אמר שזכו לנבואה יען היו בהר מתוך האש, ואותו האש צירף וזיכך זוהמת נחש וזכו לנבואה, שזוהמת נחש היה כקיר ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים.

משוהסרה הזוהמה מעל ישראל שעמדו במעמד הר סיני, חזרו להיות במדרגת אדם הראשון לפני החטא, ועל כן היו ראויים ומוכנים לקבל נבואה.

ההסבר השני שמביא צרפתי הוא פילוסופי. בהימצאותו של אדם המקבל נבואה, יכול השפע לחול על הסובבים אותו, וגם הם יקבלו נבואה, אם הם מתכוונים לכך, אף על פי שאינם מוכנים לנבואה (יד יוסף, שם).

גם ר' שלמה לבית הלוי (המאה ה"ז) סובר, שכל ישראל הגיעו לנבואה במעמד הר סיני, וקיבלו ישירות מפי ה' את כל עשרת הדיברות:

ועתה באתי לפרש את עשרת הדברים אשר נאמרו מפי הגבורה. הנני אומר וידבר אלקים וכו', ירצה, שהוא בעצמו היה המדבר וכולם הגיעו למדרגת הנבואה (דברי שלמה דף קמ ע"א).

ר' יאשיהו פינטו (אדם צובא, המאה ה"ז) לעומתו, הולך בעקבות המדרש (כסף מזוקק, דף עה ע"א).

גם לצורך שמיעת שני הדיברות הללו סובר ר' יאשיהו פינטו, שהקב"ה היה צריך להוריד את דרגת הנבואה לדרגת "עב הענן", אספקלריא שאינה מאירה, כדי שיוכלו בני ישראל להגיע למדרגה הנמוכה הזו, ולשם כך ירד גם משה למדרגת נבואה נמוכה. על פי המדרש, דרשו בני ישראל לראות ולשמע את ה': "רצוננו לראות מלכנו", ולכן היה צורך להתאים את המעמד למדרגה שהעם יוכל להגיע אליה. מדרגת "עב הענן", שהיא מדרגה נמוכה, אפשרה להם להגיע לנבואה בשני הדיברות הראשונים. גם את המדרש האומר: "כפה עליהם הר כגיגית", מסביר ר' יאשיהו פינטו באופן חיובי כחלק ממעמד הר סיני, ולא באופן שלילי. כיון שרצו לראות את המלך, והם אינם יכולים להגיע למדרגה גבוהה כזו, לכן כפה עליהם את ההר כגיגית, ועל ההר היה מראה כבוד ה'. ההר שימש לפי זה מעין מסננת או פילטר מגן להחליש את האור, ובאמצעותו הביטו במראה כבוד ה'. הכפייה, לדעתו, אינה מכריחה אותם לקבל את התורה כפי

הפירוש המקובל, אלא מאפשרת להם להגיע לרמה מסוימת של יכולת הבטה, כדי למלא את רצונם.

פרופ' שאול רגב

החוג משולב במדעי היהדות